

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ БІБЛІОТИПОЛОГІЇ (аналіз українських реалій)

Емілія Огар

*професор кафедри видавничої справи та редагування
Української академії друкарства, д-р наук із соціальних комунікацій*

Обґрунтовано значення теоретично опрацьованих засад бібліотипології для ефективного розвитку сучасної книжкової справи. Розглянуто ключові проблеми в цій царині, зокрема брак консенсусу в підходах і критеріях типологізації видань, неупорядкованість термінології, розбіжність між теорією і практикою. Визначено їх причини і шляхи можливого усунення.

Ключові слова: *типологічна модель, типологізація, типологічні характеристики, класифікація видань, функціонально-комунікативна ефективність видання.*

The article is devoted to importance of theoretical principles of the bibliotypology for effective development of the modern book business. The key challenges in this field are described, in particular the lack of consensus in the approaches and criteria of the typologization of edition, disordering relevant terminology, disagreement between theory and practice. Their reasons and possible ways of solution are defined.

Keywords: *typological model, typologization, typological features, classification of editions, functional and communicative efficiency of edition.*

Обосновано значение теоретически выверенных принципов библиотипологии для эффективного развития современного книжного дела. Рассмотрены ключевые проблемы в этой области, в частности отсутствие консенсуса в подходах и критериях типологизации изданий, неупорядоченность соответствующей терминологии, расхождение между теорией и практикой. Определены их причины и пути возможного устранения.

Ключевые слова: *типологическая модель, типологизация, типологические характеристики, классификация изданий, функционально-коммуникативная эффективность издания.*

Однією з важливих засад сучасного видавничого менеджменту є вироблення чіткого типологічного портрета видання ще на стадії задуму і творчої розробки ідеї, послідовне дотримання визначених типологічних критеріїв на всіх етапах редакторського опрацювання авторського оригіналу, його редакційно-видавничої підготовки, художньо-технічного оформлення і поліграфічного втілення. Як доводить практика, чітка типологічна визначеність забезпечує виданню високу функціонально-комунікативну ефективність, робить його соціально і комерційно затребуваним, адже комерційний успіх будь-якого товару визначається правильним його позиціонуванням на ринку. Саме типологічні характеристики видання разом з якістю редакційно-видавничої підготовки і поліграфічного втілення, ціною, способом розповсюдження формують його ринкову цінність.

Від дотримання видавцями теоретично обґрунтованих засад бібліотипології залежить не лише ефективність їхньої маркетингової політики, а й структурованість загальнонаціонального видавничого репертуару, його наповнення виданнями різного видотипового і жанрового спрямування. Потрапляння на ринок досить великої кількості типологічних «покручів» (про що свідчить аналіз інформаційно-бібліографічних покажчиків Книжкової палати України, рекламно-інформаційних матеріалів окремих видавництв) негативно позначається на об'єктивності й достовірності національної бібліографії. Адже внаслідок хибного або неточного визначення у вихідних відомостях видавцем (через незнання або недобросовісність) типологічних характеристик конкретного видання, воно опиняється у «чужій» класифікаційній ніші. Накопичуючись, такі факти певною мірою викривлюють інформацію про національний видавничий репертуар, ускладнюють пошук тих чи інших видань, а також його аналітичне опрацювання.

Водночас ефективність застосування типологічних критеріїв у видавничій практиці безпосередньо залежить від ступеня опрацювання їх на теоретичному рівні, від досконалості самої «типології» видань (творів) класифікаційної моделі, що є результатом «типологізації» — процедури теоретичного осмислення принципів,

критеріїв, ознак типізації, від швидкості й адекватності реагування науки на зміни у самих видавничих реаліях*.

З огляду на зазначене, тема пропонованої статті, присвяченої аналізу стану сучасної бібліотипології в Україні, виявленню нагальних проблем теоретичного і практичного характеру та визначенню шляхів їх розв'язання, є актуальною.

Перші спроби науково обґрунтованої типологізації книжкових видань — створення універсальної типології видань як результату їхньої систематизації за сутнісними ознаками — в нашій історії припадають на початок ХХ ст. і, як відомо, пов'язані з працями російських та українських книгознавців М. Лісовського, М. Рубакіна, О. Ловягіна, М. Куфаєва, Д. Балики. «Всяка книга, якою б не була її цінність, має на увазі свого певного читача, що найбільш відповідає як змістові, так і формі викладу самої книги... Для виправдання літературної цінності, ц. т. для того або іншого розповсюдження даного твору, слід передбачати заздалегідь можливість подібного виправдання... Передбачати заздалегідь — це означає обраховувати запити та інтереси читачів і регулювати і попит, і продукцію» [1, с. 6-7]. Книгознавці активно обговорювали питання про суттєві диференційні ознаки типології видавничої продукції — читацької адреси та соціально-функціонального призначення.

У сучасній українській науці питання універсальної типології документа і книги з позицій документографічно-книгознавчої (неокнигознавчої) бібліографії вивчає Г. Швецова-Водка [7; 8]. З огляду на плюралізм у підходах своїх попередників до визначення об'єкта, предмета, мети, конкретних завдань типології книги (видань) науковець уточнює семантичні межі понять «типологія», «типізація», «класифікація», «систематизація», обґрунтовує теоретико-практичні засади, на які опирається у своєму типологізаційному аналізі творів літератури, видів друкованих видань. Питання типологізації видань окремих видів літератури у своїх працях порушують дослідники

* Услід за І. Моргенштерном [5] пропонуємо «типізацією» означати процес практичного розподілу творів або видань за заздалегідь визначеними підрозділами типологічної класифікації.

Н. Зелінська (наукова література), Е. Огар (науково-популярна література, дитяча література), Л. Снісарчук (періодика), Н. Черниш (енциклопедична література) та ін.

Відповідні класифікаційні схеми для зручності групування готових видань існують і в практичній діяльності — у видавничій, книготорговельній і бібліотечно-бібліографічній справі. До них належать універсальна десяткова і бібліотечно-бібліографічна класифікації (УДК і ББК), що мають тривалий досвід застосування й апробації, а також видавнича класифікація, розроблена на основі міжнародних стандартів ISO «Інформація та документація» і відображена у ДСТУ «Видання. Основні види. Терміни і визначення» [3].

Однак будь-яка класифікаційна схема є соціально детермінованою*, а тому — об'єктивно мінливою відповідно до потреб конкретного суспільства на конкретному етапі його розвитку, до потреб усіх учасників бібліологічного циклу (видавничої, бібліотечно-бібліографічної, книготорговельної галузей). Появу або зникнення того чи іншого жанру твору або типу видань у межах видів літератури може визначати наявність чи відсутність у суспільстві відповідного попиту (чи штучно насадженого, чи реального), його кількісні та якісні показники. Досить згадати, як трансформації соціально-політичного та економічного устрою в Україні із здобуттям нею незалежності спричинили серйозні видо-типові та жанрово-тематичні зміни в структурі національного видавничого репертуару (маргіналізація суспільно-політичної літератури, поширення релігійної тощо). Тож для того, щоб відповідати часові, подібні класифікації повинні перманентно, а — головне — адекватно переглядатися, однак ревізія відбувається доволі повільно, що перетворює наявні регламентні документи на таке собі типологічне «прокрустове ложе», в яке важко вписати ті чи інші новітні видавничі реалії.

Ще однією серйозною проблемою, на нашу думку, залишається неузгодженість між різними нормативно-практичними типологіями.

* І. Моргенштерн вважав, що поняття «сучасна книга» коректне у межах аналізу книжкового масиву лише поточного року [5].

Майже століття тому український книгознавець Д. Балака гостро критикував розбіжності між тодішніми «класифікаціями у видавничій, бібліотечній та бібліографічній роботі»: «На жаль, кожний дозволяє собі створювати ту чи іншу класифікацію, з'єднуючи доволі часто цю класифікацію в найрізноманітніших напрямках з систематикою, з абетковим і предметовим розподілом; соціальну ознаку з психологічною ознакою і т. д. і т. д. ... сотні цілком неможливих систем існують зараз в каталогах і рекомендаційних реєстрах у бібліотекаря, в бібліографічних покажчиках, в каталогах і бюлетенях видавництва. Не об'єднані ніяким спільним планом, ніяким одним напрямком, ніякою теорією — вони є найкращий зразок хаотичності як в своїх схемах груп, так і в індексах соц. призначення. Вони ведуть до неекономного використання книг, зовсім не зберігаючи сили та часу читача» [1, с. 10].

Прикро, але брак консенсусу щодо типології книги (вужче — конкретних друкованих носіїв) спостерігаємо й сьогодні. Згоди бракує не лише в міждисциплінарній площині*, а й навіть у межах однієї галузі (наприклад, книго- та пресовидання), між науковою, нормативно-законодавчою і практичною її сферами, коли стандарти розробляються без урахування результатів теоретичних досліджень, а зафіксованими у стандарті класифікаційними нормами нехтують у реальній видавничій практиці.

Закцентуємо ще на кількох важливих проблемах, які спостерігаємо в царині сучасної бібліотипології. Насамперед це різний ступінь опрацювання різних видів літератури. Г. Швецова-Водка вважає, що краще досліджені ті види літератури, «в яких відбивається наукова свідомість (від науково-дослідної літератури до довідкової)» [8, с. 19], натомість А. Беловіцька — що художня, «типологічні особливості якої виявлені літературознавством (від Аристотеля до наших днів), лінгвістикою, стилістикою» [2, с. 257]. Важко не погодитися й з тим, що види літератури

* Скажімо, типологія таких видавничих форм, як газетне і журнальне видання, перебуває в об'єктному полі теорії журналістики і публіцистики, однак вона важлива і для книговидавничої справи, і для теорії соціальних комунікацій загалом.

відрізняються між собою й за ступенем визначеності, а межі деяких об'єктивно розмиті: «Наприклад, дитяча література може бути і художньою, і науково-популярною, і навчальною, і довідковою (...). Інколи невловимою є межа між науково-популярною і науковою, надто коли йдеться про науки і наукові дисципліни гуманітарного профілю, більш загальнодоступні, ніж природничі і точні» [2, с. 257].

Отже, універсальна типологія видань «сьогодні існує швидше на рівні здорового глузду і попереднього історичного досвіду, ніж науково обґрунтованих напрацювань. А така [типологія] нагально необхідна і в теоретичному, і в практичному смислах, тому що дасть адекватні критерії для ідентифікації, моделювання, аналізу, оцінки, опису будь-якого видання... як способу соціальної комунікації» [2, с. 254].

Ускладнені теоретичні пошуки відсутність серед дослідників однастайності й у трактуванні основних категорій типологічного пізнання книги (тип, вид, жанр). Свого часу відомий російський книгознавець М. Лавров запропонував пов'язувати вид літератури з тематикою, а тип — із соціально-функціональним і читацьким призначенням, а відтак систематизацію за типами літератури вважати типологією, а за видами — класифікацією [6]. Однак цей підхід не отримав підтримки і системного продовження. Так само, як і пропозиція іншого відомого російського книгознавця А. Мільчина розрізняти тип і вид видання не за місцем в логічній родо-видовій ієрархії, а за бінарною моделлю «абстрактне-конкретне». За нею тип видання — це «узагальнена ідеалізована модель видання, що є сукупністю найсуттєвіших ознак, якими визначаються типові змістові особливості і зовнішні властивості видання: соціально-функціональне і читацьке призначення, матеріальна конструкція, знакова природа основного матеріалу ... характер зв'язку з іншими виданнями і часові особливості випуску» [4, с. 393], а вид видання — група видань, наділених однаковими суттєвими типовими (видовими) ознаками.

Традиційно у теорії і практиці видавничої справи та редагування для означення класу літературних творів, об'єднаних

суспільним призначенням і читацькою адресою, вживається термін «вид літератури» [6]. Йому віддають перевагу й сучасні українські вчені (Н. Зелінська, Е. Огар, М. Тимошик, Н. Черниш та ін.), а також російські дослідники (А. Беловіцька, С. Антонова та ін.). Натомість Г. Швецова-Водка, розвиваючи ідеї О. Гречихіна, для термінування окресленого поняття обстоює форму «тип літератури».

Вивчивши різні підходи — як на науковому, так і на практичному рівнях — до типологізаційних проблем, до визначення критеріїв (типологічних ознак) класифікації та систематизації видань, їхньої ієрархічності, комбінаційної варіативності*, схиляємося до застосування у межах літературної і видавничої систем **видо-типової** моделі, побудованої на логічних зв'язках сурядності й підрядності.

Згідно з нею, у межах виду літератури* пропонуємо виокремлювати типи літератури, які, своєю чергою, поділяти на підтипи і відповідно жанри, а у системі видань за найвищу типологічну категорію також вважати категорію «виду» («вид видання»). Така модель покладена в основу термінологічного стандарту «Видання. Основні види. Терміни і визначення» [3]. Відповідно терміном «тип видання» позначувати підпорядковану йому ланку систематизації. «У сучасній теорії і практиці видавничої справи тип видання розглядається як конкретна модель видання, одиничне типове явище, окреме видання в системі підвиду. Тип відображає індивідуальні ознаки видання, кількість яких зазвичай збільшується з їхньою конкретизацією» [6, с. 24].

Узагальнена типологічна модель сучасної книги передбачає виокремлення типізованих моделей видів, типів і підтипів видань творів літератури, що репрезентують найсуттєвіші ознаки відповідного роду, виду і підвиду понять і слугують за своєрідне «лекало»

* Розглядається зазвичай сукупність кількох типологічних характеристик, наприклад, функціонального призначення, читацької адреси, предмета і характеру інформації.

* «Ми говоримо про різні історично сформовані види літератури. Сьогодні їх десять: суспільно-політична, наукова, науково-популярна, художня, навчальна, дитяча, довідкова, виробничо-технічна, науково-інформаційна, офіційно-документальна» [2, с. 256].

для виготовлення видавничого продукту певного класифікаційного фасету, що забезпечує йому функціональність. Наявність типологічних моделей, однак, не виключає творчої вигадки, індивідуального підходу до вирішення типового завдання.

У підсумку зазначимо, що окреслені питання повинні постійно перебувати у полі зору дослідників, адже науково обґрунтовані й практично вивірені принципи класифікації, систематизації і типологізації книжкових видавничих продуктів є запорукою оптимізації процесів їх створення, предметно-матеріального втілення та функціонування у професійній та суспільній комунікаціях.

1. *Балика Д.* Про класифікацію друків за соціальним призначенням / *Д. Балика* // Бібліологічні вісті. — 1927. — № 1. — С. 5-36.
2. *Беловицкая А.* Книговедение. Общее книговедение : учебник / *А. Беловицкая*. — Москва : МГУП, 2007. — 393 с.
3. ДСТУ3017-95. Видання. Основні види. Терміни і визначення. — [чинний від 1996-01-01]. — Київ : Держстандарт України, 1995. — 46 с.
4. *Мильчин А.* Издательский словарь-справочник / *А. Мильчин*. — Москва : Юристъ, 1998. — 472 с.
5. *Моргенштерн И.* Проблемы типологии современной книги / *И. Моргенштерн* // Книга : Исслед. и материалы. — 1975. — Сб. 30. — С. 43.
6. Редакторская подготовка издания : учебник / под общ. ред. *С. Г. Антоновой*. — Москва : Логос, 2004. — 496 с.
7. *Швецова-Водка Г.* Документ і книга в системі соціальних комунікацій : дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук. : спец. 07.00.08 «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / *Швецова-Водка Галина Миколаївна*. — Київ : Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, 2002. — 490 с.
8. *Швецова-Водка Г.* Типологія книги: навч. посіб. / *Г. Швецова-Водка*. — Київ : Кн. палата України, 1999. — 79 с.